

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

Факультет суспільно-гуманітарних наук

Кафедра історії України

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Проректор з науково-педагогічної
та навчальної роботи

Олексій ЖИЛЬЦОВ

2024

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Науково-дослідний семінар

для студентів

спеціальності: 032 Історія та археологія
рівня вищої освіти: другого (магістерського)
освітньої програми: 032.00.01 Історія

КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА	
Код ЄДРПОУ 45307935	
Програма № 32.66/24	
Начальник відділу моніторингу якості освіти	
<i>Григорук</i> (підпис)	<i>Григорук</i> (прізвище, ім'я, по-батькові)
«___»	20 24

Київ-2024

Розробник: Щербак Віталій Олексійович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України

Викладач: Щербак Віталій Олексійович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України

Робочу програму розглянуто і затверджено на засіданні кафедри історії України.
Протокол № 7 від 17 січня 2024 р.

Завідувач кафедри Анна ГЕДЬО

Робочу програму погоджено з гарантом освітньої програми 032.00.01 Історія
17.01.2024 р.

Гарант освітньої програми Анна ГЕДЬО

Робочу програму перевірено
17.01.2024 р.

Заступник декана Віталій ЗАВАДСЬКИЙ

Пролонговано:

на 20_/20_н. р.____(____), «_»_20_р., протокол №_.

на 20_/20_н. р.____(____), «_»_20_р., протокол №_.

на 20_/20_н. р.____(____), «_»_20_р., протокол №_.

на 20_/20_н. р.____(____), «_»_20_р., протокол №_.

©Щербак В.О., 2024 р.

©Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, 2024 р.

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Характеристика дисципліни за формами навчання	
	денна	заочна
Вид дисципліни	обов'язкова	
Мова викладання, навчання та оцінювання	українська	
Загальний обсяг кредитів / годин	8/240	
Курс	1, 2	
Семестр	2, 3	
Кількість змістових модулів з розподілом:	8	
Обсяг кредитів	8	
Обсяг годин, в тому числі:	240	
Аудиторні	64	
Модульний контроль	16	
Семестровий контроль	-	
Самостійна робота	160	
Форма семестрового контролю	залік	

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою є здобуття навиків наукового дослідження проблеми Української держави ранньомодерної доби.

Разом з досягненням цієї мети курс має допомогти студентам виконати наступні **завдання**:

- навчитися аналізувати джерела нового часу.
- критично осмислювати здобутки вітчизняної та зарубіжної історіографії.
- розширення фахових знань щодо можливостей використання історичних досліджень для поглибленого розуміння історичного процесу, подій та явищ;
- оволодіння технологією проведення наукових досліджень, основними методами та прийомами аналізу й оцінки проблем історичної науки;
- набуття навичок самостійної творчої роботи та здатностей працювати в проектній команді, вирішуючи окремі частини загальних завдань..

Дисципліна спрямована на формування таких компетентностей

Загальні компетентності	
ІК	Здатність розв'язувати складні задачі дослідницького та/або інноваційного характеру у сфері історії та археології.
ЗК-01	Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.
ЗК-02	Здатність працювати автономно.
ЗКу-10	Здатність генерувати нові ідеї (креативність).
ЗКу-11	Здатність працювати самостійно та в команді.

Спеціальні (фахові, предметні) компетентності	
СК-01	Здатність виявляти та досліджувати історичні й археологічні джерела різних видів, аналізувати наукові тексти, узагальнювати інформацію.
СК-02	Здатність здійснювати історичні й археологічні дослідження з визначеної тематики, в тому числі використовуючи методологічний інструментарій інших гуманітарних і соціальних наук.
СК-03	Здатність презентувати й обговорювати результати досліджень і професійної діяльності у сфері історії та археології.
СК-04	Здатність виявляти специфіку у підходах до вирішення проблем в галузі історії та археології представників різних наукових напрямів та шкіл, критично осмислювати новітні досягнення історичної науки.
СК-05	Здатність розробляти і реалізовувати наукові та прикладні проекти у сфері історії, археології та/або дотичні до них міждисциплінарні проекти.
СК-10	Усвідомлення принципів академічної доброчесності та норм професійної етики.

3. Результати навчання за дисципліною.

Результати навчання	
ПР-01	Аналізувати теоретичні та методологічні проблеми сучасної історичної науки, критично оцінювати стан проблеми та результати останніх досліджень.
ПР-02	Здійснювати рецензування, коментування, анотації наукових, науково-популярних, освітніх та публіцистичних текстів, які стосуються питань історії та археології.
ПР-03	Розробляти й реалізовувати історичні та міждисциплінарні проекти з урахуванням сучасних методологічних підходів.
ПР-04	Застосовувати у професійній діяльності у сфері історії та археології сучасні цифрові інструменти і технології для пошуку, збереження й оброблення інформації, у тому числі для виконання наукових досліджень і реалізації освітніх та інноваційних проектів.
ПР-05	Планувати і виконувати наукові дослідження у сфері історії та археології, висувати та перевіряти гіпотези, обирати методи дослідження, аналізувати результати, обґрунтовувати висновки.
ПР-08	Розширювати актуалізовану джерельну базу за рахунок введення до наукового обігу архівних джерел, опрацювання фондів музеїв, участі у наукових й археологічних експедиціях тощо.
ПР-10	Узагальнювати результати власних наукових досліджень і презентувати їх у доповідях, публікаціях державною та іноземною мовами із дотриманням принципів академічної доброчесності та професійної етики.

4. Структура навчальної дисципліни
Тематичний план для денної форми навчання

Назви змістових модулів і тем	Усього	Розподіл годин між видами робіт					
		Аудиторна:					Самостійна
		Лекції	Семінари	Практичні	Лабораторні	Індивідуальні	
Змістовий модуль 1.							
Тема 1. Предмет і завдання курсу	28	-	8	-	-	-	20
Модульний контроль	2						
Разом за змістовий модуль	30		8				20
Змістовий модуль 2.							
Тема 2. Концепції держави в європейській політичній думці XVI - першої половини XVII ст.	28	-	8	-	-	-	20
Модульний контроль	2						
Разом за змістовий модуль	30		8				20
Змістовий модуль 3.							
Тема 3. Становлення концепції «руського народу» як джерела формування ідеї Української держави	28	-	8	-	-	-	20
Модульний контроль	2						
Разом за змістовий модуль	30		8				20
Змістовий модуль 4.							
Тема 4. Обриси майбутньої «Української держави»	28	-	8	-	-	-	20
Модульний контроль	2						
Разом за змістовий модуль	30		8				20
Змістовий модуль 5.							
Тема 5. Ідеологічні засади відродження державності в Україні	28	-	8	-	-	-	20
Модульний контроль	2						
Разом за змістовий модуль	30		8				20
Змістовий модуль 6.							
Тема 6. Козацтво як потенційний чинник українського державотворення	28	-	8	-	-	-	20
Модульний контроль	2						
Разом за змістовий модуль	30		8				20
Змістовий модуль 7.							
Тема 7. Становлення державної ідеї на першому етапі Визвольної війни (1648-1649 рр.)	28	-	8	-	-	-	20
Модульний контроль	2						
Разом за змістовий модуль	30		8				20
Змістовий модуль 8.							
Тема 8. Утвердження політичного статусу Війська Запорозького	28	-	8	-	-	-	20
Модульний контроль	2						
Разом за змістовий модуль	30		8				20
Усього за курс	240		64				160

5. ПРОГРАМА ДИСЦИПЛІНИ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

Тема 1. Предмет і завдання курсу

Предмет, мета і завдання НДС. Термінологія. Історіографія: позитивістська, державницька, радянська, сучасна. Джерела. Політична думка часів Реформації та Контрреформації.

1. Позитивістська та державницька історіографія.
 2. Вітчизняні та зарубіжні дослідження в радянській та пострадянській час.
- Аналіз праці В. Романцова Становлення козацької держави у добу Національно-визвольної війни (проблема в українській історіографії 40-х років XIX – початку XX ст.).

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

Тема 2. Концепції держави в європейській політичній думці XVI - першої половини XVII ст.

1. Нікколо Макіавеллі про державу.
2. Вчення Жана Бодена і Гуго Гроція.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3

Тема 3. Становлення концепції «руського народу» як джерела формування ідеї Української держави

1. Європейські гуманістичні та реформаційні ідеї в Україні.
2. Аналіз статті Н. Старченко. Люблінська унія як ресурс формування концепту політичного «народу руського» (1569-1648 рр.).
3. Основні засади концепції «руського народу».

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4

Тема 4. Обриси майбутньої «Української держави»

1. Політичні уявлення української еліти польської доби.
2. Проект козацької держави Йосипа Верещинського.
3. Кондиції Семерія Наливайка.
4. Запорозька громада як осередок нових форм суспільних відносин в Україні.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 5

Тема 5. Ідеологічні засади відродження державності в Україні

1. Ідеологічні ретроспективи полемічної літератури (на матеріалах «Протестації» та «Віршів на жалосний погреб...»).
2. Аналіз статті Я. Дашкевича «Національна свідомість українського народу на зламі XVI-XVII ст.».

3. Православ'я як прапор боротьби за відродження державності.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 6

Тема 6. Козацтво як потенційний чинник українського державотворення

1. Реєстрові козаки на королівській службі.
2. Козацьке землеволодіння та витоки козацького права.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 7

Тема 7. Становлення державної ідеї на першому етапі Визвольної війни (1648-1649 рр.)

1. Формування політичної програми Богдана Хмельницького.
2. Переяславські переговори 1649 р. та Зборівська угода.
3. Реєстр Війська Запорозького 1649 р. як джерело для вивчення історії становлення Української держави.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 8

Тема 8. Утвердження політичного статусу Війська Запорозького

1. Пошук союзника з метою легітимації політичного статусу козацької України.
2. Юридична класифікація українсько-московської угоди 1654 р.
3. Аналіз статті М. Грушевського Переяславська угода України з Москвою 1654 року.

Виконання завдань для самостійної роботи	5	1	5	1	5	1	5	1	5
Виконання модульної роботи	25	1	25	1	25	1	25	1	25
Разом			74		74		74		74
Максимальна кількість балів	296								
Розрахунок коефіцієнта	100:296=0.33								

6.2. Завдання для самостійної роботи та критерії її оцінювання

Самостійна робота студентів спрямована на набуття ними навичок опрацювання джерел і досліджень за запропонованими темами. Формами самостійної роботи є анутовання, рецензування і реферування рекомендованої фахової літератури за розділами навчального матеріалу.

Розділи	Вид контролю	Кількість балів	Кількість годин
Семестр 2			
Змістовий модуль 1			
Тема 1. Предмет і завдання курсу	Перевірка анотацій, рецензій	5	20
Разом за змістовий модуль		5	20
Змістовий модуль 2			
Тема 2. Концепції держави в європейській політичній думці XVI - першої половини XVII ст.	Перевірка анотацій, рецензій	5	20
Разом за змістовий модуль		5	20
Змістовий модуль 3			
Тема 3. Становлення концепції «руського народу» як джерела формування ідеї Української держави	Перевірка анотацій, рецензій	5	20
Разом за змістовий модуль		5	20
Змістовий модуль 4			
Тема 4. Обриси майбутньої «Української держави»	Перевірка анотацій, рецензій	5	20
Разом за змістовий модуль		5	20
Семестр 3			
Змістовий модуль 5			
Тема 5. Ідеологічні засади відродження державності в Україні	Перевірка анотацій, рецензій	5	20
Разом за змістовий модуль		5	20
Змістовий модуль 6			
Тема 6. Козацтво як потенційний чинник українського державотворення	Перевірка анотацій, рецензій	5	20
Разом за змістовий модуль		5	20
Змістовий модуль 7			
Тема 7. Становлення державної ідеї на першому етапі Визвольної війни (1648-1649 рр.)	Перевірка анотацій, рецензій	5	20
Разом за змістовий модуль		5	20
Змістовий модуль 8			
Тема 8. Утвердження політичного статусу Війська Запорозького	Перевірка анотацій, рецензій	5	20
Разом за змістовий модуль		5	20
Усього годин			160

Критерії оцінювання самостійної роботи		
№ з/п	Максимальна кількість балів	Опис критерію
1	5	Відмінно (високий рівень знань, умінь та навичок). Студент глибоко і міцно засвоїв матеріал, вичерпно, грамотно оформив роботу.
2	4	Добре (достатній рівень знань, умінь та навичок). Студент твердо знає матеріал, не допускає істотних неточностей під час відповіді на питання та помилок в оформленні роботи.
3	2–3	Задовільно (середній рівень знань, умінь та навичок). Студент знає тільки основний матеріал, але не засвоїв його деталей, допускає неточності під час відповіді на питання, наявні помилки в оформленні роботи.
4	1	Незадовільно (низький рівень знань, умінь та навичок). Студент не знає матеріалу, допускає істотні помилки під час відповіді на поставлені питання та не дотримується вимог оформлення роботи.

6.3. Форма проведення модульного контролю та критерії оцінювання

Підсумковий модульний контроль проводиться з метою визначення стану успішності здобувачів вищої освіти за навчальним матеріалом окремих модулів після завершення лекційних і практичних занять.

Форма проведення – письмова, тестування в системі Е-навчання.

Завдання для модульної контрольної роботи та критерії їх оцінювання розробляються лектором. Він проводить і оцінює модульні контрольні роботи.

Тривалість проведення письмового модульного контролю становить 2 академічні години.

Результати перевірки письмових контрольних завдань доводяться до відома студентів не пізніше ніж через два робочі дні після їх виконання.

Студент, який не згоден з отриманою за результатами модульного контролю оцінкою, має право подати апеляцію безпосередньо після оголошення оцінки. У цьому випадку завідувач кафедри призначає апеляційну комісію, яка зобов'язана розглянути апеляцію в присутності студента.

Критерії оцінювання МКР

№ з/п	Максимальна кількість балів	Опис критерію
1	21–25	Відмінно (високий рівень знань, умінь та навичок). Студент глибоко і міцно засвоїв матеріал. Завдання виконано самостійно, грамотно, дотримано усіх вимог. Робота має творчий характер.
2	15–20	Добре (достатній рівень знань, умінь та навичок). Студент твердо знає матеріал, не допускає істотних неточностей під час відповіді на питання та помилок в оформленні роботи.
3	10–14	Задовільно (середній рівень знань, умінь та навичок). Студент знає тільки основний матеріал, але не засвоїв його деталей, допускає неточності під час відповіді на питання, наявні помилки в оформленні роботи.
4	1–9	Незадовільно (низький рівень знань, умінь та навичок). Студент не знає матеріалу, допускає істотні помилки під час відповіді на поставлені питання та не дотримується вимог оформлення роботи.

6.4. Форма проведення семестрового контролю та критерії оцінювання

Формою семестрового контролю є залік, а тому підсумкова оцінка виставляється за результатами проміжного контролю. Результати складання семестрового заліку оцінюються за двобальною шкалою («зараховано», «не зараховано») в стобальній шкалі оцінювання, та за шкалою ECTS у відповідності з кількістю набраних балів.

Оцінка «зараховано» виставляється за умови, коли студент успішно виконав усі види робіт, передбачені робочою навчальною програмою дисципліни для поточного контролю і набрав при цьому не менше 60 балів. У разі невиконання певних обов'язкових видів робіт з об'єктивних причин, студенти мають право виконати їх і прозвітувати в термін до останнього семінарського заняття. Час та порядок виконання і звітування визначає викладач.

Якщо за результатами проміжного контролю під час вивчення навчальної дисципліни студент набрав менше 35 балів, то для одержання заліку він має пройти повторний курс вивчення даної навчальної дисципліни.

6.5. Шкала оцінювання

Рейтингова оцінка	Оцінка за стобальною шкалою	Значення оцінки
A	90 – 100 балів	Відмінно – відмінний рівень знань (умінь) в межах обов'язкового матеріалу з можливими незначними недоліками
B	82-89 балів	Дуже добре – достатньо високий рівень знань (умінь) в межах обов'язкового матеріалу без суттєвих (грубих) помилок
C	75-81 балів	Добре – в цілому добрий рівень знань (умінь) з незначною кількістю помилок
D	69-74 балів	Задовільно – посередній рівень знань (умінь) із значною кількістю недоліків, достатній для подальшого навчання або професійної діяльності
E	60-68 балів	Достатньо – мінімально можливий допустимий рівень знань (умінь)
FX	35-59 балів	Незадовільно з можливістю повторного складання – незадовільний рівень знань, з можливістю повторного перескладання за умови належного самостійного доопрацювання
F	1-34 балів	Незадовільно з обов'язковим повторним вивченням курсу – досить низький рівень знань (умінь), що вимагає повторного вивчення дисципліни

7. Навчально-методична карта дисципліни

Разом: 240 год., із них: семінарські заняття – 64 год., модульний контроль – 16 год., самостійна робота – 160 год.

Семестр 2

Модулі	Змістовий модуль I	Змістовий модуль II	Змістовий модуль III	Змістовий модуль IV
Теми	Т.1	Т.2	Т.3	Т.4
Семінарські заняття (теми, бали)	С.1 (44 б.)	С.2 (44 б.)	С.3 (44 б.)	С.4 (44 б.)
СР (бали)	СР до т.1 (5 б.)	СР до т.2 (5 б.)	СР до т.3 (5 б.)	СР до т.4 (5 б.)
МК (бали)	Модульна контрольна робота – 25 б.	Модульна контрольна робота – 25 б.	Модульна контрольна робота – 25 б.	Модульна контрольна робота – 25 б.
Підсумковий контроль (вид, бали)	Залік			

Семестр 3

Модулі	Змістовий модуль V	Змістовий модуль VI	Змістовий модуль VII	Змістовий модуль VIII
Теми	Т.5	Т.6	Т.7	Т.8
Семінарські заняття (теми, бали)	С.5 (44 б.)	С.6 (44 б.)	С.7 (44 б.)	С.8 (44 б.)
СР (бали)	СР до т.5 (5 б.)	СР до т.6 (5 б.)	СР до т.7 (5 б.)	СР до т.8 (5 б.)
МК (бали)	Модульна контрольна робота – 25 б.	Модульна контрольна робота – 25 б.	Модульна контрольна робота – 25 б.	Модульна контрольна робота – 25 б.
Підсумковий контроль (види, бали)	Залік			

8. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Sysyn F.E. Between Poland and the Ukraine. The dilemma of Adam Kysil, 1600-1653. Cambridge, 1985.
2. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Київ, 2001.
3. Апанович О. Збройні сили України першої половини XVIII ст. Дніпропетровськ, 2004.
4. Борецький І. Протестація // Пам'ятки братських шкіл на Україні. Кінець XVI - початок XVII ст. Київ, 1988. С. 323-341.
5. Голобуцький В. Запорозьке козацтво. Київ, 1994.
6. Горобець В. Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної та соціальної історії ранньомодерної України. Київ, 2009.
7. Грушевський М. Переяславська угода України з Москвою 1654 року // Переяславська рада 1654 року (історіографія та дослідження). Київ, 2003. С. 28-38.
8. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині ст.: кордони, населення, право. Київ, 1996.
9. Дашкевич Я. Національна свідомість українського народу на зламі XVI-XVII ст. // Сучасність. 1992. № 3. С. 65-74.
10. Дорошенко Д. Огляд української історіографії. Державна школа: історія, політологія, право. Київ, 1996.
11. Історія українського козацтва. Нариси у двох томах. Київ, 2006. Т. 1.
12. Історія української культури (XIII - перша половина XVII ст.). Київ, 2001. Т. 2.
13. Кагамлик С. Українська православна ієрархія XVII – XVIII ст.: інтелектуальний та духовний виміри. Київ, 2018.
14. Класики політичної думки від Платона до Макса Вебера. Київ, 2002.
15. Когут З. Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України. Київ, 2004.
16. Когут З. Російський централізм і українська автономія у XVIII ст. Ліквідація Гетьманщини 1760-1830. Київ, 1997.
17. Крип'якевич І. Українська козацька держава і її творець Богдан Хмельницький. Львів, 2021.
18. Липинський В. Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького // Твори. Т. 2. Філадельфія, 1980.
19. Макиавеллі Н. Флорентійські хроніки. Державець. Харків, 2013.
20. Матях В. Український цивілізаційний процес раннього нового часу в наукових проектах Інституту історії України НАН України. Київ, 2011.
21. Міжетнічні зв'язки в українській антропонімії (Реєстри всього Війська Запорозького 1649 року і мовно-територіальні контакти). Київ, 1989.
22. Нічик В., Литвинов В., Стратій Я. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI початок XVII ст.). Київ, 1990.
23. Оглоблин О. Володимир Антонович та його історична школа // Студії з історії України. Статті і джерельні матеріали. Київ, 1995. С. 201-218.
24. Плохій С. Наливайкова віра. Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. Київ, 2005.
25. Путро О. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.). Київ, 2008. Ч. 1-2.
26. Реєстр Війська Запорозького 1649 року. Київ, 1995.
27. Романцов В. Становлення козацької держави у добу Національно-визвольної війни (проблема в українській історіографії 40-х років XIX початку XX ст.). Донецьк, 2005.
28. Сакович К. Вірші на жалосний погреб... Петра Конашевича Сагайдачного // Українська література XVII ст. Київ, 1987. С. 220-238.
29. Сас П. Витоки українського націотворення. Київ, 2010.
30. Сас П. Політична культура українського суспільства (кінець XVI - перша половина XVII ст.). Київ, 1998.

31. Світова класична думка про державу і право. Київ, 1999.
32. Себайн Джордж Г., Торсон Томас Л. Історія політичної думки. Київ, 2001.
33. Смолій В., Степанков В. Українська національна революція 1648-1676 рр. Київ, 2009.
34. Смолій В., Степанков В. Інститут влади в політичній системі України середина друга половина XVII ст. Київ, 2014.
35. Смолій В., Степанков В. Українська державна ідея XVII - XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. Київ, 1997.
36. Старченко Н. Люблінська унія як ресурс формування концепту політичного «народу руського» (1569-1648 рр.) // УІЖ, 2019. № 2. С. 4-45.
37. Субтельний О. Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст. Київ, 1994.
38. Терлюк І. Українська національна державність: формування державно-правової традиції (друга половина XVI початок XX ст.) дис. докт. іст. наук. Львів, 2020.
39. Український гетьманат. Нариси історії національного державотворення XVII-XVIII ст. Київ, 2018. Кн. 1, 2.
40. Чухліб Т. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648-1717 рр. Київ-Нью-Йорк, 2003.
41. Чухліб Т. Проект «козацького князівства» історична альтернатива політичного устрою Гетьманщини? // УІЖ. 2014. №4. С. 71-93.
42. Щербак В. Українське козацтво: формування соціального стану (друга половина XV - середина XVII ст.). Київ, 2006.
43. Щербак В. Державна ідея в ранньомодерній Україні. Вінниця, 2019.
44. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). Київ, 2008.
45. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII ст. Причини і початок Руїни. Київ, 1998.
46. Яковлева Т. Руїна Гетьманщини: від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659-1667 рр.). Київ, 1998.
47. Яковлів А. Українсько-московські договори в XVII - XVIII віках. Варшава, 1934.